

(יא) חלוקת המצוות לשלוש קבוצות

יא

אמר החבר: האישה הטוב מבינינו שומר אפוא את המצוות האלוהיות האלה, כלומר, המילה, השבתות והחגים והדינים הקשורים בהם שאלהים ציווה עליהם. הוא נשמר מן העריות⁷⁵, מן הכלאים בצמחים, בבגדים ובבעלי-חיים. (הוא שומר על) השמטה והיובל. הוא נשמר מעבודה זרה וממה שקשור בה, כגון לבקש לדעת את הנסתר שלא מן הנבואה או מן האורים והתומים או מן החלומות. לכן אין הוא מאזין למגיד-עתידות, לאסטרוולוג, למטיל גורלות, למעונן או למנחש על-פי מעוץ הציפורים⁷⁶. הוא נשמר מן הזיבות והנדות, נשמר מאכילת בעלי-חיים טמאים ומנגיעה בהם, ומן הצרעת, ונשמר מדם ומחלב, כי הם חלקם של אשי ה'.

הוא מקפיד על הקרבן המוטל עליו על כל עבירה בשוגג ומזיד, ומקפיד על פדיון בכור, על הפסחים ועל הבכורות המוטלים עליו; ועל קרבן על כל יולדת היולדת אצלו; ועל קרבן ומנחה כל אימת שהוא מטהר מזיבות או מצרעת. זאת בנוסף למה שמוטל עליו כגון מעשר ראשון ושני, מעשר עני, הראיון שלש פעמים בשנה והפסח ומה שקשור בו, שהוא קרבן ה' המוטל על כל אזרח מישראל.

[האישה הטוב מקפיד על מצוות] סוכה ולולב, ושופר, ועל הכלים והמקלות המקודשים המטוהרים הנחוצים למנחות ולקרבנות האלה, ועל הטיהור והקידוש הנחוצים. הוא מקפיד על הפיאה, על ערלה ועל קדש הלולים.

בכלל, הוא מקיים מן המצוות האלוהיות אותן מצוות שלגביהן הוא יכול להגיד ביושר: "לא עברתי ממצותיך ולא שכחתי" (דברים כ"ו, יג). זאת בנוסף לנדריים ולנדבות ולשלמים, ולנזירות שהוא מקבל על עצמו. אלה וכיוצא בהן הן המצוות האלוהיות. רובן מגיעות לידי שלמות בעבודת כהנים.

ואלו המצוות ההנהגתיות (= שבאות לתקן את הנהגת החברה ואת ההתנהגות החברתית) (הן) כגון: "לא תרצח" ו"לא תנאף" ו"לא תגנוב" ו"לא תענה ברעך [עד שקר]" (שמות כ', יב; דברים, ה', טז⁷⁷), ו"כבוד אב ואם", ו"ואהבת לרעך [כמוך]" (ויקרא י"ט, יח), ו"ואהבתם את הגר" (דברים י', יט), ו"ולא תכחשו ולא תשקרו [איש בעמיתו]" (ויקרא

הערות - ילמד ענויים דרכו

- 75 לעיל סעיף ז הובא איסור קרובות בכלל המצוות השכליות, הידועות. אולם ברור שחלק מדיני עריות אינם בהכרח שכליים, כגון ההיתר לישא את בת אחותו או אשת בן אחיו, או אשה ובת אחותה או אשה ובת אחיה על אף שנאסרו כל הקרובות. וכן איסור הנידה. ועיין הקדמות הרמב"ם למשנה, מהד' הגר"י שילת, עמ' שג.
- 76 עיין רמב"ם, הל' עבודה זרה יא, טז. ולעומתו רמב"ן לשופטים יח, ט-יב. החלוקה של ריה"ל מעידה שסובר כרמב"ן.
- 77 בדברים: "לא תענה ברעך עד שוא".

י"ט, יא), להימנע מן הנשך והתרבית, להקפיד על "מאזני צדק, אבני צדק, איפת צדק והיין צדק" (ויקרא י"ט, לו), להשאיר את הלקט, את העוללות, את הפיאות⁷⁸ וכדומה. המצוות הנפשיות⁷⁹ הן: "אנכי ה' אלהיך [אשר הוצאתיך מארץ מצרים, מבית עבדים]"⁸⁰ (שמות כ', ב; דברים ה', ו); ו"לא יהיה לך [אלהים אחרים על פני...]"⁸¹ (שם; שם); ו"לא תשא [את שם ה' אלהיך לשוא]"⁸² (שמות, שם, ו; דברים, שם, י). ובנוסף לכך [האמונה ב]מה שהתאמת בתורה הזאת שהוא יתעלה רואה ויודע את צפונות-לבם (=מחשבות, כוונות ורצונות) של בני-אדם, כל שכן את מעשיהם ודיבוריהם⁸³; ושהוא גומל על הטובים שבהם ועל הרעים שבהם⁸⁴; ושעיני ה' משוטטות בכל הארץ⁸⁵. לכן לא יעשה⁸⁶ האישי-הטוב (מעשה), לא ידבר ולא יחשוב מבלי להאמין שבנוכחותו עיניים הרואות אותו, צופות בו, מעניקות לו שכר או מענישות אותו ומבקרות אותו על כל מעוות בדיבוריו ובמעשיו. לכן לעתים ילך וישב כפוחד ונבוך הבוש במעשיו, כשם שישמח ויעלוז כאשר הוא עושה מעשה טוב. הוא גומל-חסד, כביכול, עם אלוהיו, כאשר הוא סובל קשיים כדי לציית לו. בסיכומו של דבר, הוא מאמין במה שנאמר: "הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה: דע מה למעלה ממך: עין

הערות - ילמד ענויים דרכו

- 78 לעיל נכללה מצוות פאה במצוות האלוהיות ואילו כאן נכללת במצוות ההנהגתיות. בחלק ממהדורות ר"י אבן תבון גורסים "פארות", מלשון "לא תפאר אחרוך" (דברים כד, כ). לי נראה שבחומש ויקרא מצוות פאה היא חלק מהמצוות שבאות לקדש את האכילה של האדם, יחד עם ערלה ונטע רבעי, ואילו בחומש דברים הדגש הוא התיקון החברתי.
- 79 כלומר, מצוות שמבטאות באופן מעשי את האמונה בעיקרי הדת ואת הקשר הראוי עמו.
- 80 זהו חיוב האמונה בה'. הרמב"ם בהקדמה לחלק מנה אמונה זו כעיקר הראשון מתוך י"ג העיקרים.
- 81 זהו חיוב יחוד העבודה לה' לבדו. הרמב"ם בהקדמה לחלק מנה זאת כעיקר החמישי מתוך י"ג העיקרים.
- 82 הנובעת מחובת יראת ה' וכיבודו.
- 83 זהו חיוב האמונה בידיעת ה'. הרמב"ם בהקדמה לחלק מנה אמונה זו כעיקר העשירי מתוך י"ג העיקרים.
- 84 זהו חיוב האמונה בשכר ועונש. הרמב"ם בהקדמה לחלק מנה אמונה זו כעיקר האחד עשר מתוך י"ג העיקרים.
- 85 זכריה ד, י: "...שבעה אלה עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ"; דברי הימים ב טז, ט: "כי ה' עיניו משוטטות בכל הארץ..."; לכאורה עניין זה כבר כלול בדבריו על ידיעת ה'. ולא היא. העיקר הזה כולל את האמונה בהשגחה. אמונה זו אינה רק אמונה בידיעת ה', אלא גם אמונה בנוכחות מעשית של ה' בעולם הזה. היה ניתן לחיות בתודעה שה' יודע ושיש שכר ועונש לעולם הבא, אבל אין נוכחות והשגחה לרגעים בעולם הזה. למעשה, נקודה זו היא הנקודה המרכזית שריה"ל רוצה להדגיש בכל המהלך, כפי שמבאר והולך.
- 86 מצוות האמונה באות לידי ביטוי לא רק בעצם האמונה, אלא בהתנהגות המעשית שמבטאת אמונה זו. אדם יכול "לדעת" או לומר שיש אלוהים ושהוא משגיח, אבל אם אינו מתנהג בחייו באופן שבאמת מבטא זאת, הוא אינו מקיים את המצוות הנפשיות.

רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים⁸⁷ ומקבל זאת על עצמו. הוא חושב לטענה הנכונה ביותר את מה שאמר דוד: "הנטע אֵזֶן הלא ישמע, אם יצר עין הלא יביט" (תהלים צ"ד, ט), ואת כל מה שהוא אמר [במזמור]: "ה' חקרתני ותדע" (תהלים קל"ט)⁸⁸.

הוא יחשוב על כך שכל איבריו נוצרו בחכמה, הנהגה, סדר ומידה; ויראה אותם מצייתים לרצונו, בשעה שהוא אינו יודע מה מהם ראוי שינוע. כגון שהוא רוצה לקום ומוצא קבוצה של איברים כמו עוזרים המצייתים להקים אותו, אף שהוא אינו מכיר

הערות - ילמד עניים דרכו

87 משנה, אבות ב,א. ז"ל הרמב"ם במו"נ ג,גב: "אין ישיבתו של אדם, תנועותיו ועשיותיו שעה שהוא לבדו בביתו, כשיבתו, תנועותיו ועשיותיו שעה שהוא לפני מלך גדול. ואין דיבורו ועליותו שעה שהוא בין בני ביתו וקרובי משפחתו כדיבורו במושב המלך. לכן הבוחר בשלמות האנושית ושיהיה איש האלהים באמת, ישים אל לבו וידע שהמלך הגדול האופף אותו, הצמוד אליו תמיד, גדול מכל פרט שהוא מבני האדם, אפילו יהיה זה דוד ושלמה... ודע שכאשר השלמים מבינים אותו, נוצרים להם יראה, ענווה, פחד מן האל, הישמרות ובושה מפניו יתעלה בדרכים אמיתיות, לא דמיוניות, הגורמים להם (לנהוג) בצנעה בנשיהם ובבית הכסא כמו שהם (נוהגים) בפומבי בשאר בני אדם..." והובאו דבריו ברמ"א או"ח סי' א.

בדברי ריה"ל כאן נראה שסובר שמעשי היראה הם התולדה והפרי של האמונה העמוקה שהחסיד מאמין בנוכחות ההשגחה ומפנים אותה. לעומת זאת מדברי הרמב"ם במורה נראה שסובר שהמעשים הם הדרך להשריש את יסודות האמונה, כדי שמה שיודע ומאמין יהיה קבוע בנפשו: "יודע אתה שהם אסרו הלוך בקומה זקופה משום: 'מלא כל הארץ כבודו' - כדי שישתמש בכל אלה הדבר אותו ציינת לך, והוא - שאנו תמיד לפניו יתעלה, הולכים ובאים בנוכחות שכינתו. גדולי החכמים ז"ל היו סולדים מלגלות את ראשיהם כי השכינה אופפת את האדם. לכן גם היו ממעטים בדיבור... מטרה זאת אשר הסבתי את תשומת לבך אליה היא מטרת מעשי התורה כולם. כי בפרטים המעשיים האלה כולם, והחזרה עליהם, מושגת ליחידים המעולים ההכשרה להיות שלמים בשלמות האנושית, כדי שיראו את האל יתעלה, יחרדו וייבעתו וידעו מי עמם, כך שלאחר מכן יעשו את חובתם. הוא יתעלה הסביר שמטרת כל מעשי התורה היא השגת ההיפעלות הזאת... כוונתי ליראה מפניו יתעלה ולא ימה מציוויו... את היות התכלית הזאת מושגת על ידי המעשים... התברר אפוא שהיא (כלומר, יראת ה', מושגת) מן המעשים, עשה ולא תעשה. ואילו הדעות שאותן לימדנו התורה, והן השגת מציאותו יתעלה וייחודו - הן הדעות המלמדות אותנו את האהבה, כמו שהבהרנו כמה פעמים. יודע אתה את ההדגשה שמדגישה התורה את האהבה: 'בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך'. מפני ששתי התכליות האלה, האהבה והיראה, מושגות בשני דברים. האהבה - מושגת בדעות התורה, הכוללות השגת מציאותו כפי שהוא יתעלה; והיראה - מושגת בכל מעשי התורה, כמו שהבהרנו".

בעוד שלפי ריה"ל ההליכה בבושת פנים ובצניעות היא ביטוי מעשי לאמונה בהשגחת ה' והיראה מפניו, לפי הרמב"ם הליכה זו באה להשריש בלב את היראה הזאת. ובאמת אלו ואלו דברי אלוהים חיים, שהמעשים מזינים את הנפש והנפש מולידה את המעשים וחוזר חלילה.

88 הנושא שריה"ל עוסק בו כאן הוא האמונה בידיעת ה' ובהשגחתו על כל מעשי האדם. הטענה באמיתות אמונה זו כפי שנלמדת מתהלים היא שהקב"ה הוא בורא הגוף ועל כן אין ספק שיודע מקריו ומשגיח עליו. בהמשך דבריו ריה"ל מוכיח את התלות המוחלטת של הנבראים בבורא מכך שגוף האדם והעולם פועלים בסדר ובחכמה ללא שאדם מודע כלל לאופן פעולת הדברים - הרי שחובה להאמין שיד ה' ועין השגחתו הן הפועלות ומנהיגות את הסדר הזה.

מסלול 1: יום ה, ה באלול	מסלול 3: יום ג, ז באלול
מסלול 2: יום א, ז באלול	מסלול 4: יום ה, ז באלול

איברים אלה. וכך כשהוא רוצה לשבת, ללכת או לנוע תנועה אחרת. לכך רמז [דוד המלך] באומר: "אתה ידעת שבת וקומי [פְּנֵתָה לְרַעֲי מֵרְחוֹק]. אֶרְחִי וְרַבְעִי זֵרִית וְכָל דְרָכֵי הַסִּכְנָתָה]" (שם, שם, ב"ג).

יתר על כן, איברי ההגייה מדויקים יותר ועדינים יותר. רואה אתה ילד מחקה כל מה שהוא שומע, מבלי לדעת באיזה איבר, באיזה שריר ובאיזה עצב צריך לחקות זאת. וכך הוא כאשר לאיברי החוזה שהוא מחקה [באמצעותם] את מנגינות הזמרה בצורה מושלמת מבלי לדעת כמה, כאילו בורא האיברים מכין ומפעיל לו אותם בכל עת לצרכו⁸⁹. הדבר כך או קרוב לכך, כי אין לשוות את עניין הבריאה כמו עניין היצירה. כי היוצר יוצר, למשל, רחיים ומסתלק מהם והרחיים עושות את מה שנוצרו למענו. ואלו הבורא בורא את האיברים, נותן להם כוחות ומספק להם בכל רגע [מה שדרוש להם]. לו היה עולה על הדעת שתבטלנה השגחתו והנהגתו אף לשנייה אחת היה העולם כולו נשחת⁹⁰.

שאלות מנחות:

- ✦ מדוע לקט שכחה ופאה הן בכלל המצוות החברתיות ואילו מעשר ראשון ועני לא?
- ✦ למה ריה"ל מדגיש דווקא בקרבן פסח שהוא קרבן ה' וחייב בו כל אזרח בישראל? מדוע בקרבן פסח יש כרת? באיזו מצווה נוספת (עשה) יש כרת? מה הקשר ביניהן?

הערות - ילמד עניים דרכו

89 חוקי הטבע פועלים על ידי האלוה וברצונו. עיין מאמר א, ט-עז ומאמר ה, כ על "הסיבות האמצעיות".

90 עיין הל' יסודי התורה א, ג-א. ועיין בכוזרי מאמר ד, א בביאור שם "אלוהי האלוהים". וכן פירש נפש החיים א, ב: "שם אלוהים ידוע פירושו שהוא מורה שהוא ית"ש 'בעל הכוחות כולם' כמ"ש בטור (או"ח סי' ה). וענין מה שהוא יתברך נקרא בעל הכוחות? כי לא כמידת בשר ודם מידת הקב"ה. כי האדם כשבונה בניין, דרך משל: מעץ, אין הבונה בורא וממציא אז מכוחו העץ, רק שלוקח עצים שכבר נבראו ומסדרם בבניין. ואחר שכבר סידרם לפי רצונו, עם שכוחו הוסר ונסתלק מהם עם כל זה הבניין קיים. אבל הוא ית"ש, כמו בעת בריאת העולמות כולם, בראם והמציאם הוא יתברך יש מאין, בכוחו הבלתי תכליתי. כן מאז כל יום וכל רגע ממש, כל כוח מציאותם וסדרם וקיומם תלוי רק במה שהוא ית"ש משפיע בהם ברצונו יתברך כל רגע כוח ושפעת אור חדש. ולו היה הוא ית"ש מסלק מהם כוח השפעתו אף רגע אחת - כרגע היו כולם לאפס ותוהו. וכמו שיסדר אנשי כנסת הגדולה: 'המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית'. היינו תמיד ממש כל עת ורגע. וראיתם מפורשת כאמור: 'לעושה אורים גדולים' - שלא אמר עשה אלא עושה. וזהו שנקרא הוא ית"ש 'האלוהים' - בעל הכוחות כולם. שכל כוח פרטי הנמצא בכל העולמות, הכל הוא ית"ש הבעל כוח שלהם, שמשפיע בהם הכוח וגבורה כל רגע. ותלויים בידו תמיד לשנותם ולסדרם כרצונו ית"ש. (והכוונה כאן באומרם: "המחדש בכל יום תמיד" - לשפע הקיום, אבל אין הכוונה שאין חוקיות וסדר למציאות, כשיטת כת המדברים - עיין רמב"ם בהקדמה לאבות פרק ח; כוזרי ה, כ.)

מסלול 1: יום ה, ה באלול	מסלול 3: יום ג, ז באלול
מסלול 2: יום א, ז באלול	מסלול 4: יום ה, ז באלול

- ✦ מתוך י"ג עיקרי האמונה של הרמב"ם ריה"ל מרחיב במיוחד בהשגחת ה', ידיעתו וגמולו. מדוע? עיין גם ה, כא-כב
- ✦ האם את המצוות הנפשיות האדם מקיים בלב ובדעת או במעשים?
- ✦ רבי חסדאי קרשקש שאל: כיצד ניתן לצועות על האדם להאמין שיש בורא או שהוא משגית, הרי אם אינו מאמין בזה, גם אינו מאמין במצוה עצמו? לכאורה, האמונה בהם קודמת למחויבות למצוות? אולם לפי ריה"ל כאן, האם המצווה היא להאמין או להנכיח את מה שאתה מאמין בו בחיי היום-יום?
- ✦ מה ההבדל בין אדם שיוצר כלי לבין הבריאה האלוהית? מדוע זה מוכיח את האמונה בהשגחת ה'?
- ✦ מה המשמעות לפי ריה"ל כאן לדברי חז"ל במסכת תענית, שאדם צריך להרגיש "כאילו קדוש שדוי בתוך מעיו"?
- ✦ לפי דברי ריה"ל אלו, מה המשמעות של "ברכות השחר" ושל ברכת "אשר יצר"⁹¹?

הערות - ילמד ענוים דרכו

91 התלות נותנת את תחושת ההשגחה אך גם את ההודיה לה' אפילו בעת המוות - לקמן סעיף יז.

מסלול 1: יום ה, ה באלול	מסלול 3: יום ג, ז באלול
מסלול 2: יום א, ז באלול	מסלול 4: יום ה, ז באלול